ALTERNATOR
Misliti znanost.

Premisliti populizem družbenih gibanj

26. 10. 2023

Številka: 31/2023

Avtorica:

- Barbara Gornik

Foto: Arne Hodalič

V luči poplave raziskav populizma v zadnjih dveh desetletjih le-ta kot koncept postaja vedno bolj izmuzljiv. Nekateri ga razlagajo kot obliko vladanja, politične komunikacije ali strategijo pridobivanja volilnih glasov. Drugi v ospredje postavljajo stališče, da je populizem gibanje oziroma politični program. Vse bolj pa je razširjeno tudi mnenje o »mehki« ideologiji populizma, ki nima sebi lastnih temeljnih vrednot in se zato zlahka navezuje na različne, tako desne kot leve politične vizije.

Če bi želeli določiti najmanjši skupni imenovalec različnih manifestacij populizma, ki smo jim danes priča širom po svetu, bi bili postavljeni pred težko nalogo; soočeni bi namreč bili z množico levih in desnih političnih akterjev, ki z vidika političnega programa nimajo veliko skupnega. Zato ni presenetljivo, da populizem zaradi raznolikosti politikov vključuje tudi vrsto protislovnih izpeljav oziroma različic, ki implicirajo njegovo pluralnost in hibridnost. Posledično je v znanosti lažje govoriti o specifičnemu profilu populizma v nekem konkretnem družbeno-političnem kontekstu kot pa o njegovih splošnih značilnostih, ki bi segale onkraj posameznih primerov.

A ne glede na to se tudi v znanosti pojavljajo bolj ali manj uspešni poskusi definiranja populizma. Med tiste bolj uspešne zagotovo sodi nizozemski politolog Cas Mudde (https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x) (2004), ki v svojem vplivnem članku *The Populist Zeitgeist* zapiše, da je populizem tankocentrična ideologija (angl. *thin-centred ideology*), temelječa na dveh predpostavkah; prvič, da družbo sestavljata dva antagonistična tabora – »čisto« ljudstvo in »pokvarjena« elita –, in drugič, da mora politika slediti splošni volji ljudi.

S pojmom tankocentrična ideologija Mudde poudarja, da populizem ne nastopa neodvisno, temveč se vedno poraja integriran v neko drugo »polno« ideologijo, denimo liberalizem, ekologizem, nacionalizem, socializem, fašizem itd.

Ljudstvo se v omenjeni tripartitni enačbi (ljudstvo–elita–splošna volja) izraža kot (a) suvereno ljudstvo in edini legitimni temelj oblasti, (b) skupnost običajnih ljudi, izključenih iz političnega odločanja, ali pa kot (c) nacionalna skupnost, določena z državljanstvom oziroma etničnim poreklom. Elita na drugi strani zajema tako politični establišment kot tudi gospodarsko, kulturno in medijsko elito in je običajno prikazana kot homogena skupina, ki deluje proti splošni volji ljudi. Prav razhajanje med interesi ljudstva in dejanji elit pri ljudeh privede do občutka nezastopanosti oziroma krize demokratičnega predstavništva, ki jo populizem navidezno razrešuje. Paradoksno namreč je, da populistični akterji, ki se predstavljajo kot »antiestebliśment« ter kot resnični predstavniki splošne volje ljudi, največkrat ne izhajajo iz preprostega ljudstva, temveč iz vrst obstoječih političnih, ekonomskih ali kulturnih elit.

Popačenje populizma

K neprecizni rabi termina – in posledično nepopolnemu razumevanju koncepta na splošni družbeni ravni – so pomembno prispevali tudi mediji. Juha Herkman (https://doi.org/10.1515/nor-2016-0029) (2016), profesor medijskih in komunikacijskih študij na Univerzi v Helsinkih, in Tim Bale s sodelavci (https://doi.org/10.1057/ap.2011.3) (2011) z Univerze v Sussexu v svojih študijah medijske konstrukcije populizma v Veliki Britaniji in štirih skandinavskih državah soglasno ugotavljajo, da mediji koncept uporabljajo poljubno, površno in nedosledno ter na ta način še dodatno otežujejo razumsko akademsko razpravo.

V javnem in medijskem diskurzu ima populizem največkrat negativno konotacijo. Beseda nemalokrat implicira dvojnost meril političnega delovanja, neiskrenost in preračunljivost politične retorike, delovanje po načelih všečnosti in volilne matematike, avtoritarno vodenje, politično manipulacijo in zlorabo oblasti za doseganje lastnih interesov. Pogosto označuje politični diskurz, ki je usmerjen na pridobivanje podpore s pomočjo apeliranja na čustva ljudi.

V javnem diskurzu biti populist pomeni biti na »napačni« strani; označiti posameznika za populista pomeni pokazati na neodobravanje in ločevanje med »demokratičnimi nami« in »populističnimi njimi«. Zato ni presenetljivo, da v političnem prostoru sodobnih demokracij samooklicanih populistov skoraj ne bomo našli – in to kljub temu, da daje etimološko ozadje besede, ki izhaja iz latinskega samostalnika *populus* (ljudstvo), konceptu emancipacijski potencial.

Tudi zgodovinsko gledano je bilo prvo populistično gibanje prav zavezništvo med kmeti in delavci, ki so v devetdesetih letih 19. stoletja v ZDA nasprotovali posledicam agresivne modernizacije in se zavzemali za zaščito interesov politično izključenih družbenih skupin (Stavrakakis 2018 (https://doi.org/10.1177/2041905818796577)). Več kot dvesto let kasneje ne vidimo zgolj tega, da se je emancipacijski potencial populizma kot koncepta povsem razkrojil, temveč tudi to, da je populizem privzel povsem drugačen, tj. antiliberalni in nedemokratični značaj.

Populizem družbenih gibanj

Toda takšna nekritična konstrukcija populizma v medijskem prostoru vodi v napačne predstave in nesporazume o tem, kaj je populizem v resnici. Če populizem razumemo kot Mudde – torej kot mehko ideologijo, ki izhaja iz predpostavke obstoja ljudstva, elite in splošne volje ljudi –, vidimo, da ne gre zgolj za delovanje ne(o)liberalnih političnih strank in njihovih avtoritarnih voditeljev, ki z lažnimi obljubami strateško nagovarjajo volivce pod pretvezo, da utelešajo voljo ljudstva – da bi utrdili lastno moč. Še več, vidimo lahko, da populizem, ki izhaja iz ideje splošne volje ljudi na eni strani ter polarizacije med elito in ljudstvom na drugi, ni značilen zgolj za desni spekter političnega prostora, niti izključno za politične voditelje in člane političnih strank.

Emocionalne retorike, ki vnaša razkol med ljudstvom in elito, se namreč vse pogosteje poslužujejo tudi levo usmerjena civilnodružbena gibanja. Njihove populistične tendence so po mnenju Óscarja Agustína Garcíe (https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/4940000000158253) (2020), strokovnjaka na področju populizma in družbenih gibanj, logična posledica krize predstavniške demokracije, v kateri se ljudstvo iz različnih razlogov ne čuti dovolj reprezentirano.

Kartelno politično dogovarjanje, razprodaja družbenega premoženja, privatizacija javnih storitev, lobiranje in sprejemanje zakonov v interesu kapitala so zagotovo glasni pokazatelji nezadostne zastopanosti interesov ljudstva, ki pri ljudeh neizogibno vodi v izgubo zaupanja v demokratične procese. Kriza predstavniške demokracije vsaj deloma pojasnjuje, zakaj se mnoga leva aktivistična gibanja poslužujejo populističnih repertoarjev na način, da v svojo retoriko namesto razreda vpeljujejo ljudstvo.

Takšnemu populizmu smo bili denimo priča na ljubljanskih kolesarskih protivladnih protestih, ki so potekali 105 petkov: od začetka epidemije covida-19 pa vse do rednih državnozborskih volitev dve leti kasneje. 24. aprila 2020 so ljudje na prvem kolesarskem protestu na ulicah Ljubljane protestirali proti povečanju policijskih pooblastil in pretiranemu omejevanju svobode gibanja, hkrati pa tudi proti političnim napadom na novinarje in novinarsko svobodo, političnim pritiskom na medije ter korupciji javnih uslužbencev.

Pred prihajajočimi državnozborskimi volitvami so kolesarski protestniki novembra 2021 začeli s »predvolilno kampanjo ljudstva«, ki naj bi od spodaj navzgor oblikovala politično agendo za skupno prihodnost prebivalcev Slovenije. V tem kontekstu je Tea Jarc januarja 2022 na ograjenem Trgu republike v imenu iniciative Glas ljudstva dejala:

»Zaupanje v politiko se je v zadnjih dveh letih občutno znižalo. Ljudje so naveličani populizma, sprenevedanj, praznih obljub, neopredeljene tako imenovane sredine in praznih političnih fraz. Dovolj imamo, da se vse vrti samo okoli tega, kdo si obeta kakšen stolček ali privilegij. Dovolj imamo trgovanja z glasovi, afer in skrivnih kupčij. Tu smo, da odpiramo pomembna družbena vprašanja, izpostavljamo probleme in predlagamo jasne in izvedljive rešitve. Dovolj imamo tega, da se nas ne sliši in da se ne upošteva glasu ljudstva. Zato smo oblikovali politične zahteve, ki predstavljajo drugačno politiko. Tako, ki bo v ospredje postavila ljudi in okolje, ne pa kapital.« (Dnevnik (https://www.dnevnik.si/1042981478) , 19. januar 2022)

Retorika kolesarskih protestnikov več kot očitno ponazarja nadomestitev tradicionalnega ideološkega konflikta med levico in desnico s populističnim konfliktom med ljudstvom in elito. Petkovi protestniki namreč niso govorili v imenu določenega razreda ali določene skupine. Govorili so v imenu ljudstva, ki je neuslišano, prezrto in neustrezno zastopano. Govorili so proti sistemski politični korupciji in politični eliti, ki skrbi za lastne interese, je pohlepna, podkupljiva in netransparentna.

S tem so se predstavniki protestnega gibanja pozicionirali ne le kot pravi predstavniki ljudstva, temveč tudi kot edini, ki resnično razumejo in pristno zagovarjajo interese in pravice ljudi. S takšno retoriko so se suvereno zasidrali v polje populizma. Vprašanje, ki priča samo zase, pa je, zakaj jih kot populiste nismo prepoznali tudi v širšem javnem, medijskem oziroma političnem diskurzu.

Levi populizem

Kako torej razumeti populizem družbenih gibanj, ki se na prvi pogled ne zdijo tipično populistična? Odgovor na vprašanje ponuja Óscar García Agustín (https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/4940000000158253) oziroma njegovo pojmovanje levega populizma. Levi populizem je zanj kombinacija populističnega impulza, ki stremi k širjenju predstavništva in participacije ljudi, na eni strani ter levičarske tradicije, ki zagovarja družbeno enakost in socialno pravičnost, na drugi. V tem pogledu levi populizem ne bi mogel biti bolj drugačen od desnega, saj je koncept ljudstva v levi perspektivi nujno vključujoč in sodelovalen.

Ta definicija populizma se je v veliki meri uresničila tudi v okviru ljubljanskih kolesarskih protivladnih protestov. Ko so predstavniki iniciative Glas ljudstva štiri mesece pred državnozborskimi volitvami na Trgu republike političnim strankam predali 138 političnih zahtev (https://glas-ljudstva.si/monitoring/) , so dejansko v ospredje postavili participacijo in predstavništvo ljudstva.

Šlo je namreč za jasne in konkretne zahteve, ki so nastajale na osnovi kolektivnega sodelovanja in usklajevanja preko protestov, ljudskih skupščin, programskih usmeritev organizacij in dela strokovnjakov. Šlo je za zahteve, oblikovane od spodaj navzgor in z namenom, da bi politiko, ki bi zastopala ljudstvo, oblikovalo prav to isto ljudstvo. Skozi horizontalno povezovanje civilne sfere so torej širili ne le participacijo različnih civilnodružbenih akterjev, temveč tudi zastopstvo ljudi.

V njihovem bistvu smo videli poskus redefinicije demokracije, ki bi postala odgovorna ljudstvu in bi sledila interesom ljudi. Njihove zahteve so zadevale različna področja: od reforme političnega sistema in demokracije do vladavine prava, področja gospodarstva in javnih storitev. Poudarjali so pomen neposredne demokracije in nujnost oblikovanja novih delovnih teles ter mehanizmov, ki bodo prenašali potrebe ljudi, ter spodbujali širšo javnost za sodelovanje pri procesih odločanja.

V okviru petkovih kolesarskih protestov je bilo ljudstvo opredeljeno kot skupnost državljanov in nosilcev (človekovih) pravic v odnosu do družbenih struktur in političnih institucij (političnih strank, državnih institucij in kapitala) in ne kot narod v boju z zunanjimi sovražniki (kot je značilno za desni populizem). V tem pogledu je bil populizem te skupine inherentno vključujoč, saj svojega sovražnika ni videl v obstoju posameznih družbenih skupin, temveč v predstavnikih politično-ekonomskih struktur, ki onemogočajo demokratično družbeno ureditev.

Njihov populizem se je zavzemal za doseganje družbene enakosti in socialne pravičnosti. Ni vključeval le skupin, ki se ne počutijo zastopane, temveč je zagotovil pluralnost skupin, ki se čutijo izključene. Zahteve protestnikov so med drugim zadevale dvig minimalnih plač in pokojnin, zagotovitev kakovostnega izobraževanja in znanosti, dostop do zdravstvenih storitev, zeleno infrastrukturo, zaščito narave, reševanje stanovanjske problematike, pravico do dostojnega dela in ureditev socialnih pravic, zaščito kulture in medijev, pravice tujcev, beguncev in izbrisanih.

Demokratičnost populizma

Če se populizem v evropskem kontekstu (še vedno) nanaša predvsem na skrajno desnico političnega spektra, avtoritarno

politiko in politiko praznih obljub, je demonizacija tega koncepta v akademskih razpravah že zdavnaj presežena. Konsolidacija populizma kot nečesa slabega uspešno preprečuje, da bi priznali tudi njegovo drugo stran. Marsikdo morda ravno zaradi značilnega povezovanja populizma z avtoritarno oblastjo ne vidi smisla v poskusu preseganju njegove stigme.

A kljub temu nam leva družbena gibanja ponujajo prav to – možnost razmisleka skozi perspektivo demokracije, ki kaže na nujnost spremembe razumevanja tega koncepta na širši družbeni ravni. Dejstvo je, da je demokracija v svojem bistvu prežeta s populistično miselnostjo, natančneje z idejo o suvereni oblasti ljudstva, ki sledi splošni volji ljudi. Sklicevanje na ljudstvo je skupna lastnost, ki združuje vse tiste, ki so (ali trdijo, da so) demokratični. Sodobna demokracija ni, kot pravi angleška politična teoretičarka Margaret Canovan (https://doi.org/10.1057/9781403920072_2) (2002), vladavina političnih in ekonomskih elit, birokratov ali sodnikov, temveč »vladanje ljudem – od ljudi – za ljudi« (angl. *government of the people, by the people, for the people*).

Francoska politologa Yves Mény in Yves Surel (https://doi.org/10.1057/9781403920072_1) (2002) imata zato v celoti prav, ko v uvodniku knjige *Democracies and the Populist Challenge* zapišeta, da populizem ni nedemokratičen sam po sebi. Njegov kameleonski značaj, kot ga nazorno poimenuje politolog Paul Taggart (https://books.google.si/books/about/Populism.html?id=PVe8QgAACAAJ&redir_esc=y) (2000), se izraža prav v neskončni prilagodljivosti in zmožnosti delovanja v različnih ideoloških okoljih. (Ne)demokratičnost populizma je tako v temelju odvisna predvsem od tega, kdo ga uporablja, na kakšen način in s kakšnimi nameni.

V tem pogledu ne moremo spregledati dejstva, da so kolesarski protivladni protestniki aktivirali tipične oblike populistične komunikacije. Na petkovih protestih smo slišali klic po »pravi« demokraciji; dvom in nezaupanje v politično predstavništvo; zamero do starih političnih obrazov; jezo in razočaranje v odnosu do podkupljivih političnih elit; pa tudi močen glas ljudstva, ki ima zmožnost predstavljati splošno voljo ljudi. A prav tako ne moremo spregledati dejstva, da je njihov populizem v osnovi zahteval omejitev splošne volje ljudi, ne prevlado večine nad manjšino; njihov cilj je bil spoštovanje ustavnih pravic različnih družbenih skupin, tudi manjšin, v skladu z demokratičnimi načeli pravne države, delitve oblasti in ustavne demokracije.

Ko so se protestniki junija 2020 na ograjenem Trgu republike pred parlamentom v znak protesta – in kot zgovoren opomnik oblastem –posedli na tla in na glas brali ustavo, so dali legitimnost prav temu temeljnemu pravnemu dokumentu, s tem pa tudi njenemu prvemu členu, ki pravi, da je Slovenija demokratična republika; drugemu členu, ki pravi, da je Slovenija pravna in socialna država; in tretjemu členu, ki pravi, da je ljudstvo tisto, ki naj bi v Sloveniji imelo oblast – izvršuje jo neposredno in z volitvami ter po načelu delitve na zakonodajno, izvršilno in sodno oblast.

https://www.alternator.science/sl/daljse/premisliti-populizem-druzbenih-gibanj/